

О. М. КОРОЛЕНКО. ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Визначено місце емоційного стану злочинця серед ознак суб'єктивної сторони складу злочину.

Ключові слова: емоційний стан, суб'єктивна сторона складу злочину, факультативна ознака.

Определяется место эмоционального состояния преступника среди признаков субъективной стороны состава преступления.

Ключевые слова: эмоциональное состояние, субъективная сторона состава преступления, факультативный признак.

Article devoted the problem of location the emotional state of criminal among the signs of subjective side of corpus delict.

Key words: emotional state, subjective side of corpus delict, optional sign.

Аналіз складу будь-якого злочину неможливий без з'ясування змісту ознак суб'єктивної сторони. Їх встановлення має надзвичайно важливе значення для правильної кримінально-правової кваліфікації, призначення покарання, недопущення суб'єктивного інкримінування, розмежування від суміжних складів злочинів та відмежування від інших правопорушень тощо. У кримінально-правовій доктрині переважна більшість вчених зазначає, що суб'єктивна сторона складу злочину – це внутрішні психічні процеси у свідомості та волі особи, яка вчинила злочин; ставлення особи до злочину та окремих його елементів. До ознак суб'єктивної сторони складу злочину традиційно відносять вину, мотив і мету. На сьогодні дискусійним залишається питання про те, чи належить до ознак суб'єктивної сторони складу злочину емоційний стан злочинця. Цьому присвячені праці А.О. Пінаєва, А.А. Піонтковського, О.І. Рарога, Б.С. Утевського, П.С. Дагеля, Г.А. Крігера, Ф.Г. Гілязєва, Ю.А. Красикова, Є.В. Ворошиліна, І.Г. Філановського, Т.Г. Шавгулідзе, М.Й. Коржанського, С.А. Тарарухіна, В.К. Матвійчука та інших.

У ч.1 ст.2 КК України законодавець визначив, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК України. Це означає, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності та визнання її винною у вчиненні певного злочину необхідно встановити ознаки складу злочину у вчиненому нею суспільно небезпечному діянні.

В науці існують декілька точок зору щодо місця емоційного стану злочинця серед ознак суб'єктивної сторони складу злочину, які можна звести до трьох основних підходів. Згідно першого підходу, емоційний стан особи не входить до суб'єктивної сторони злочину, а притаманний лише окремим привілейованим складам злочинів, в яких умовою відповідальності є перебування винного в стані сильного душевного хвилювання. Наприклад, А.О. Пінаєв принципово заперечує проти того, щоб емоційний стан особи розглядався структурною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину і вивчався в її межах, мотивуючи це тим, що

емоції притаманні будь-якій діяльності людини, тобто присутні у вині, наявні при формуванні мотивів та мети. Цей науковець, окрім того, вважає, що емоційний стан повинен вивчатися виключно в межах привілейованих складів, в яких йдеться про стан афекту¹. Такої ж думки дотримуються й ті вчені, які при аналізі змісту суб'єктивної сторони складу злочину взагалі не згадують про емоційний стан особи. Проте ще А.А. Піонтковський, який також не розглядав емоційний стан окремо, все ж наголошував на тому, що емоційна сторона злочину дозволяє більш глибоко зрозуміти мотиви вчиненого діяння, спрямованість умислу або причини небалості і, таким чином, більш глибоко з'ясувати характер вини особи в цьому злочині².

Найбільш радикальною є позиція з цього питання О.І. Рарога, який вважає, що емоції не є елементом психічного ставлення особи до суспільно небезпечного діяння, а означають психічні переживання, котрі можуть переживатися до, під час або після вчинення злочину. Частіше всього вони не мають юридичного значення. Особливо це стосується емоцій, що переживаються після вчинення злочину. О.І. Рарог зазначає, що і в тих випадках, коли емоції мають значення для оцінки психологічного змісту злочину, вони не є самостійною ознакою суб'єктивної сторони злочину³. О.І. Рарог робить висновок про те, що емоційний стан особи слід визнати не юридичною ознакою суб'єктивної сторони злочину, а соціальною ознакою, яка характеризує особу винного. Афект, як патологічний, так і фізіологічний, цей криміналіст вважає ознакою, яка характеризує стан суб'єкта злочину, а не суб'єктивну сторону злочину, оскільки свідчить лише про знижені інтелектуальні та вольові можливості людини⁴.

Такі аргументи, на наш погляд не є переконливими, оскільки емоційний стан, як і вина, не є ознакою самого суб'єкта злочину, а характеризує саме його ставлення до певних юридично значимих подій, що і дозволяє віднести емоційний стан саме до суб'єктивної, тобто внутрішньої, сторони злочину.

Згідно другого підходу, емоційний стан особи (так само, як мотив і мета) не є самостійною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, а входить у зміст вини. Вперше таку точку зору висловив ще в 1950 р. Б.С. Утевський, який підкреслював, що емоційний стан особи входить у зміст вини як її елемент, оскільки вони є двигуном волі особи та умислу на вчинення злочину⁵. Б.С. Утевський зазначав, що всі почуття та емоції людини, які справили той чи інший вплив на вчинення ним злочину, є емоціями, що заслуговують негативної суспільної оцінки⁶.

Такої позиції дотримуються також, зокрема, П.С.Дагель, Г.А.Крігер, Ф.Г.Гілязев, Ю.А.Красиков та інші. Так, П.С.Дагель, ототожнюючи суб'єктивну сторону злочину із виною, вважає мотив, мету та емоційний стан складовими компонентами психічного відношення, яке складає вину⁷. Г.А.Крігер та Є.В.Ворошилін зазначають, що мотив, мета і емоції завжди притаманні будь-якій людській поведінці, в тому числі і злочинній⁸. Науковці роблять висновок про те, що емоції (як мотив і мета) є обов'язковими компонентами психологічного змісту вини і тому повинні бути встановлені у всіх випадках вчинення як умисних, так і необережних злочинів. Ігнорування цих компонентів призводить до неправильно встановлення ступеня вини, а отже, не дозволяє індивідуалізувати відповідальність та покарання. Водночас зазначені вчені слушно підкреслюють, що не всі емоції мають кримінально-правове значення: в суб'єктивну сторону злочину входять лише ті емоції, які супроводжують процес підготовки та вчинен-

ня злочину, що впливають на характер суспільної небезпечності цього діяння. Але ті емоції, що характеризують ставлення до вже вчиненого злочину, не є компонентами психічної діяльності, яка переживається в момент вчинення злочину, і не можуть бути ознакою суб'єктивної сторони, проте можуть бути враховані при індивідуалізації покарання⁹.

Схожими є і міркування з цього питання Ф.Г. Гілязєва, який вважає, що емоції є елементами психічного відображення особи і тому вони входять до змісту психічного ставлення суб'єкта до суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків, хоча і не завжди вони визначені в законодавчій формулі вини. Але їх не включення не означає, що вони не входять у діяння, а законодавець включає емоційні компоненти в зміст вини з урахуванням їх особливого соціального значення¹⁰. Ф.Г. Гілязєв підкреслює, що емоційна сторона кримінально-правового діяння суб'єкта є компонентом психічного ставлення до власного діяння і його наслідків. Емоції можуть посилювати мотиви, породжувати та активізувати вольову спрямованість діяння¹¹.

Ю.А. Красиков також вважає, що мотив, мета, емоції, характеризуючи психічну діяльність винного, входять в суб'єктивну сторону злочину через умисел та необережність¹². Ю.А. Красиков підкреслює, що емоційний (чуттєвий) компонент людської психіки є обов'язковим елементом кожного вчинку людини, в тому числі злочину. Мотив, мета, емоції, характеризуючи психічну діяльність винного у зв'язку із вчиненням злочину, складають суб'єктивну сторону злочину, проявляючись через умисел та необережність (форми вини). Ю.А. Красиков наголошує й на тому, що встановлення мотиву, мети та емоцій дозволяє визначити ступінь вини¹³. Оскільки в опис тих чи інших видів злочинів завжди входить (або презюмується, що входить) певна форма вини, ця ознака є обов'язковою. Інші ж компоненти вини (мотив, мета, емоції) рідко передбачені в статтях КК при описі видів злочинів, що дозволяє віднести їх до факультативних ознак¹⁴.

Роблячи висновок, слід зазначити, що ст. 23 КК України визначає, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Таке розуміння суб'єктивної сторони складу злочину видається неприйнятним, оскільки складатиметься ситуація, коли одне поняття позначається декількома термінами, що є неприпустимим. Також ототожнення вини із суб'єктивною стороною складу злочину, на нашу думку, є неприйнятним не тільки з теоретичної точки зору, а й з практичної, оскільки таке ототожнення призведе до плутанини з приводу кримінально-правового значення мотиву й мети та їх місця в системі ознак складу злочину.

Прихильники третього підходу – найбільш поширеного в кримінально-правовій науці – вважають, що емоційний стан особи, поряд із мотивом та метою, є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину. Прихильники цього підходу вважають, що емоційний стан вказується в конкретному складі злочину не завжди, а лише у випадку, коли він визначає сутність вчиненого злочину або суттєво впливає на характер чи ступінь суспільної небезпечності вчиненого¹⁵. І.Г. Філановський, критикуючи позицію тих науковців, зокрема П.С. Дагеля, які включають мотив, мету та емоції в зміст вини, підкреслює психологічну необґрунтованість та практичну неприйнятність такої позиції¹⁶. Аргументація І.Г. Філановського зводиться до наступного: 1) закон пов'язує вину лише із умислом або необережністю і не пов'язує із мотивом, метою та емоційним станом; 2) в

Особливий частині КК є багато складів злочинів, які не передбачають мотиви, мету та емоційний стан; 3) психологічний склад особистості не вичерпується лише мотивом, метою і емоційним станом, а включає характер, темперамент та інші риси, а їх включення до змісту вини призведе до того, що вона втратить свою специфіку¹⁷. Т.Г. Шавгулідзе також вважає, що включення емоційного стану, мотиву та мети до змісту вини призведе до змішування понять «поведінка» та «вина»¹⁸. Цього підходу дотримуються і більшість українських вчених. М.Й. Коржанський також відносить психічні почуття (емоції) під час вчинення злочину до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину¹⁹. Цей вчений зазначає, що емоції мають значення для з'ясування суб'єктивної сторони злочину, вони можуть свідчити про мотиви вчинення злочину або вказувати на мету його вчинення. Але водночас науковець вважає, що взагалі емоції лежать за межами складу злочину і впливають лише на призначення покарання і є обов'язковими ознаками лише злочинів, передбачених ст.ст. 116 та 123 КК України²⁰.

С.А. Тарарухін та В.К. Матвійчук стверджують, що суб'єктивна сторона охоплює всю психічну діяльність суб'єкта при вчиненні злочину. Ці науковці наголошують, що формальний підхід до цих ознак часто призводить до помилкових висновків: стосовно конкретного злочину всі ознаки потрібні, але самостійного кримінально-правового значення мотив, мета, емоції набувають не завжди і в цьому виявляється їх факультативність²¹.

На кримінально-правове значення емоційного стану особи при кваліфікації окремих категорій злочинів звертає увагу і Пленум Верховного Суду України, який в п. 23 своєї постанови № 2 від 7 лютого 2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» підкреслює, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачена статтями 116 та 123 КК України, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними²².

В чинному КК України про стан сильного душевного хвилювання, як про особливий емоційний стан особи, мова йде у п'яти статтях: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116), умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123), у п. 7 ст. 66 вказується, що вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, є пом'якшуючою покарання обставиною, у ч. 4 ст. 36 та в ч. 3 ст. 39 КК України. Найбільш обґрунтованою є позиція віднесення емоційного стану особи до ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Емоції мають значення для з'ясування суб'єктивної сторони злочину, вони можуть свідчити про мотиви вчинення злочину або вказувати на мету його вчинення. Стан сильного душевного хвилювання є емоційним станом особи (видом емоції) і його слід розглядати як факультативну (обов'язкову) ознаку суб'єктивної сторони складів злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена у ст. ст. 116, 123 КК України. При вчиненні інших злочинів емоційний стан особи може лише характеризувати суб'єктивну сторону злочину, як конкретного факту поведінки конкретної особи і враховуватися судом при призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності та покарання тощо, тобто виступати в ролі опосередкованої ознаки суб'єктивної сторони складу злочину.

1. *Пинаев А.А.* Курс лекций по Общей части уголовного права. Кн. 1 «О преступлении». – Х.: Харьков Юридический, 2001. – С. 106. 2. *Пионтковский А.А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 342. 3. *Рарог А.И.* Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб.: Юридический центр «Пресс», 2002. – С. 61. 4. Там же. – С. 61. 5. *Утевский Б.С.* Вина в советском уголовном праве. – М.: Госуд. изд-во юрид. лит, 1950. – С. 160. 6. Там же. – С. 165. 7. *Дагель П.С., Котов Д.П.* Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 41. 8. *Ворошилин В.Е., Кригер Г.А.* Субъективная сторона преступления. – М.: МГУ, 1987. – С. 11. 9. Там же. – С. 69. 10. *Гилязов Ф.Г.* Вина и криминогенное поведение личности (уголовно-правовые, криминологические и социально-психологические черты). – М.: ВЗПИ, 1991. – С. 19. 11. Там же. – С. 20. 12. *Красиков Ю.А.* Смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве. – М.: ВЮЗИ, 1991. – С. 69. 13. Там же. – С. 37. 14. Там же. – С. 38. 15. *Советское уголовное право. Общая Часть: Учебник / Под ред. Г.А. Кригера и др.* – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: МГУ, 1988. – 16. *Филановский И.Г.* Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. – Л.: ЛГУ, 1970. – С. 121. 17. Там же. – С. 122. 18. *Шавгулидзе Т.Г.* Аффект и уголовная ответственность. – Тбилиси: Изд-во «Мецниереба», 1973. – С. 64. 19. *Коржанський М.Й.* Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2001. – С. 225-226. 20. Там само. – С. 248-249. 21. *Матвійчук В.К., Тарарухін С.А.* Суб'єктивна сторона складу злочину: Лекція. – К.: УАВС, 1994. – С. 4-5. 22. *Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи / Постанова Пленуму Верховного суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua*